

ARHEOLOOGILISED
VÄLITÖÖD
EESTIS

ARCHAEOLOGICAL
FIELD WORKS
IN ESTONIA

1997

Koostanud ja toimetanud
Ülle Tamla

Muinsuskaitseinspeksioon
Tallinn 1997

TARTU ÜLIKOOI
RAAMATUKOGU
SUNDEKSEMPLAR

© 1998 Muinsuskaitseinspeksioon
Uus 18, Tallinn, EE-0001, Eesti
Makett: Ivar Leimus

ISSN 1406-3972
ISBN 9985-50-225-6

Trükitud AS Pakett trükikojas. T 151
Laki 17, Tallinn

ARHEOLOOGIAMÄLESTISED JA RIIKLIK MUINSUSKAITSE

Ants KRAUT

Muinsuskaitseinspeksioon (The Board of Antiquities), Uus 18, EE-0001 Tallinn, Eesti.

Muinsuskaitseinspeksioon

1993. aastal moodustati viie asutuse ühendamisega Riigi Muinsuskaitseamet (alates 1997. aastast Muinsuskaitseinspeksioon). Sellega loodi esmakordselt sõjajärgsel ajal keskne muinsuskaitset korraldav valitsusasutus, mille põhiülesanded on riiklik järelevalve kultuurimälestiste ja muinsuskaitsealade üle, kultuurimälestiste registri pidamine ja kultuuriväärtuste väljaveotaotluste läbivaatamine. Inspeksioon korraldab ka riigieelarve vahendite kasutamist mälestiste hoolduseks ja restaureerimiseks. Nende ülesannete täitmiseks inspeksioon:

- valmistab ette muinsuskaitsealaseid õigusakte ja jälgib kehtivate aktide täitmist;
- koostab riigi kaitse alla võetavate mälestiste nimekirju ja valmistab ette objektide tunnistamist kultuurimälestisteks;
- määrab kasutamispiranguid;
- teeb ettekirjutusi mälestiste omanikele ja valdajatele;
- kooskõlastab ja kontrollib mälestistega seotud projekte ja töid;
- annab välja sellekohaseid lube ja litsentse.

Olulised tööloigud on:

- informatsiooni kogumine, koostamine ja levitamine mälestiste kohta;
- kultuurimälestiste riikliku registri pidamine;
- teistele registritele andmete esitamine;
- koostöö korraldamine riigi- ja omavalitsusasutustega ning muinsuskaitse usaldusmeestega.

Inspeksiooni õiguste ja kohustuste hulka kuulub veel muinsuskaitse-seaduse rikkujate vastutusele võtmise algatamine ning halduskaristuste määramine.

Seadusandlus

Riikliku muinsuskaitse aluseks on õigusaktid, mis on ette valmistatud ja kehtestatud muinsuskaitseseaduse põhjal (Riigi Teataja I, 1994, 24, 391; Riigi Teataja I, 1996, 49, 953; 86, 1538; Riigi Teataja, 1997, 93, 1559). Ühtekokku on selliseid sätteid üheteistkümnes seaduses, kolmekümnes valitsuse määruses, seitsmekümne kolmes kultuuriministri määruses ja üheksas muus dokumendis. Neile lisaks reguleerib mälestiste kaitset viis Riigikogus ratifitseeritud rahvusvahelist konventsiooni.

Arheoloogiapärandi kaitse seisukohalt tuleks nimetada asjaõiguseadust, mis käsitleb erilise väärtusega peitvara. Planeerimis- ja ehitusseadus ning maapõuseadus sätestavad kooskõlastuste nõuded muistiseid ohustavatel töödel. Maamaksuseadus ja riigilõivuseadus reguleerivad maksusoodustuste andmist ning karistusi kehtestavad haldusõigusrikkumise seadustik ja kriminaalkoodeks. Arvukad Vabariigi Valitsuse määrused reguleerivad mälestiste kaitse alla võtmise korda, toetuste, soodustuste ja leiutasude määramist, tegevusalade litsentsimist (s. h. arheoloogilised uuringud, konserveerimine ja restaureerimine) ning vrakisukeldumist. Eraldi tuleb märkida aastail 1995 – 1998 valitsuse määrusega muinsuskaitsealade moodustamist üheteistkümnes ajaloolises linnakeskuses (Tallinnas, Tartus, Pärnus, Viljandis, Valgas, Võrus, Rakveres, Paides, Haapsalus, Kuressaares ja Lihulas) ning Jõelähtme vallas.

Kultuuriministri määrused (kokku 72 määrust 1995. aasta juunist kuni 1998. aasta maini) on välja antud peamiselt kultuurimälestiseks tunnistamise s. t. mälestise kaitse alla võtmise kohta. Arheoloogia-mälestisi käsitlevad neist vaid kolm: 48 muistise kaitse alla võtmine Tallinna linnas 30. augusti 1996. aasta määrusega nr. 10 (Riigi Teataja Lisa, 1997, 5, 27), neljateistkümne maakonna 4875 muistise kaitsmine 1. septembri 1997. aasta määrusega nr. 59 (Riigi Teataja Lisa, 1997, 169 – 171, 954) ja 1619 Harjumaa muistise kaitsenimekiri 27. juuli 1998. aasta määrusega nr. 20 (Riigi Teataja Lisa, 1998, ilmumisel). Nende määruste aluseks oleva muististe andmebaasi on koostanud Ants Pindis ja nimekirjad kultuurimälestiste registrisse kandnud Urve Russow.

Rebala muinsuskaitseala

Rebala muinsuskaitseala uue põhimääruse ja uued piirid kinnitas valitsus 10. veebruaril 1998 (Riigi Teataja I, 1998, 17, 270). Muinsuskaitsealale liideti Saha ja Kallavere lääne, Ülgase põhja ning Parasmäe ja Kostivere külad lõuna pool. Kehtestati kaitsealal

tegutsemise kitsendused ja sätestati riigi ning kohaliku omavalitsuse ülesanded. Esmalt Maardu fosforiidikarjääride laienemise tõkestamiseks rajatud kaitseala sai nimetatud külade liitmisega loomulikud piirid ja vajalikud õigused. Rebala muinsuskaitseala kaitset korraldavad Muinsuskaitseinspeksioon ja Jõelähtme Vallavalitsus, kaitseala juhataja on Margit Pärtel. Sellega lõppes üks etapp Vello Lõugase algatusel 1979. aastal kohaliku ja 1987. aastal riikliku tähtsusega ajaloolis-kultuuriloolise kaitsealuse territooriumina loodud ala ajaloos ning algas uus, paraku juba ilma tema looja ja eestvedajata.

Malta konventsioon

Arheoloogiapärandi kaitset Euroopas reguleerib 1992. aastal Euroopa Liidu liikmesriikide poolt vastuvõetud rahvusvaheline konventsioon, mida allakirjutamise koha järgi tuntakse Malta ehk Valletta konventsioonina. Selles käsitletakse arheoloogiapärandi mõistet, pärandi väljaselgitamise ja kaitse abinõusid, uurimis- ja konserveerimistööde korraldamist ja finantseerimist, teadusliku informatsiooni levitamist ja avalikkuse huvi äratamist selle vastu. Eraldi etähtluses puudutatakse leidude illegaalse ringluse takistamist, rahvusvahelise abi ja koostöö korraldamist ning küsimusi konventsiooni rakendamise kontrollist. Eesti Vabariik kirjutas Malta konventsioonile alla Strasbourgis 3. mail 1996 ja sama aasta 23. oktoobril ratifitseeris selle ka Riigikogu (Riigi Teataja II, 1996, 36/37, 134). Eestis kehtiv seadusandlus ja mälestiste kaitse riiklik süsteem on konventsiooniga üldjoontes kooskõlas ega vaja seetõttu olulist muutmist. Lähtudes konventsiooni paragrahvidest, oleks vaja täiendavate õigusaktidega reguleerida metalliotsijate kasutamist ja vrakisukeldumist ning sanktsioonide rakendamist juhul, kui sellega tegeldakse ebaseaduslikult. Seadusevastase tegevuse tõkestamine ja konventsiooni täitmise kontroll vajaks täiendavat juriidilist abi. Tunduvalt suuremat riigipoolset finantseerimist vajavad valdkonnad on teaduslik uurimistöö ning leidude säilitamise ja eksponeerimise taseme tagamine, samuti muististe hooldamine ning konserveerimine. Siiani on rahalise katteta kinnismälestiste kasutamise kitsenduste kompenseerimine omanikele ja tööde seiskamise kompenseerimine. Teave nende puudujääkide kohta koos vajalike arvutustega edastati valitsusele nii enne kui ka pärast konventsiooni Eesti-poolset ratifitseerimist. Paraku pole ei seadusandja ega täitevvõim seni vajalikke lisavahendeid leidnud.

Arheoloogiamälestised

Seaduse kohaselt on **arheoloogiamälestised** ehk **muistised** üheks viiest mälestise liigist. Need on muinas- ja keskaegsed asulakohad, linnused, pelgupaigad, kultusekohad, matusepaigad, muistsed põllud, teed, sillad, sadamakohad, veealused rajatised, tööndusega seotud kohad, samuti arheoloogilised leiud.

Alljärgnevalt anname ülevaate muististe registreerimise, tähistamise, kaitse ja hooldusega seotud töödest ning viimastel aastatel kogutud andmetest.

Muististe andmebaas

Muinsuskaitseinspeksioonis olev informatsioon jaguneb kahte omavahel tihedasti seotud blokki. Esimese moodustavad traditsioonilised toimikud, kaardid, kartoteegid jms., teise elektrooniline register ja sellel põhinev infosüsteem inspeksiooni arvutivõrgus. Viimatinimetatu sisuline ja juriidiline kaal erineb esimesest põhjusel, et ta on osa riiklikest andmekogudest koos selle staatusega kaasnevate õiguste ja kohustustega.

Toimikud. Iga muistise kohta on sisse seatud toimik, mis sisaldab mitmesugust materjali: kirjavahetust kaitseküsimustes, tööde kooskõlastusdokumente, ajaleheväljalõikeid muistise kohta ning viiteid teistele trükistele, fotosid, koopiaid kaartidest, plaanidest ja skeemidest. 1930. aastatel kaitse all olnud muististe kohta on väljavõtted tolleaegsest registrist. Üheks olulisemaks dokumendiks toimikus on arheoloogiamälestise teaduslik pass – diplomeeritud arheoloogi kirjeldus muistise seisukorrast, uurimisloost ja kaitsenõuetest koos asukohaskeemidega. Pass on aluseks muistise piiride ja kasutamise kitsenduste määramisele kaitsekohustuse teatisega. Arheoloogiamälestiste passe on koostatud alates 1970. aastast kokku 3993, neist 3745 kaitsealustest ja 248 objektidest, mis pärast kirjeldamist on hävinud või läbi kaevatud. Viimase viie aasta jooksul on kaheteistkümne arheoloogi poolt koostatud kokku 260 passi, neist 152 on tehtud vastavastatud muististe kohta.

Muististe fotokogu. Ühtekokku 8634 must-valget negatiivi ja igast negatiivist kaks 13x18 sm positiivi on tehtud peamiselt ajavahemikus 1970 – 1994. Alates 1995. aastast on üle mindud 9x12 sm mõõduga värvifotodele. Fotode pikaajaliseks säilimiseks ning kasutamise

hõlbustamiseks on lähiaastail kavas üle minna nende salvestamisele ja hoidmisele digitaalsel kujul.

Infosüsteem. Muinsuskaitse elektroonilise infosüsteemi "Muinas" loomist alustati 1992. aastal Data Easy programmiga arvutifirma Gennet Lab ning Muuseumide ja Kultuurimälestiste Teaduslik-Metoodilise Nõukogu koostöös. Aluseks võeti 1980. aastatel Ehituskomitee Arvutuskeskuses välja töötatud arhitektuurimälestiste andmebaas, mida kohandati arheoloogiamälestistele. 1994. aastal mindi üle firmade Norcon ja Pro Expert poolt projekteeritud klient – server süsteemis arvutivõrgule. See rajaneb Windows NT operatsioonisüsteemis töötavale Microsoft SQL serverile kasutajaliidesega Power Bilder. Informatsiooni vahetatakse Tallinnas asuva keskarvuti ja maakonnainspektorite personaalarvutite vahel modemside abil; ekspertiisiosakond ja raamatukogu on ühendatud kohtvõrku. Lähiaegadel on kavas üle minna andmesidele interneti vahendusel. Turvameetmed ja iga kasutaja õigustele ning vajadustele vastavad juurdepääsutasandid kehtestab võrguadministraator, kes hooldab ühtlasi süsteemi riistvara ja koordineerib tarkvara hankeid. Infosüsteem koosneb kolmest üksteisega seotud osast: kultuurimälestiste riiklikust registrist, mälestiste kirjeldustest ja mälestiste kaitse organiseerimiseks vajalikest andmetest.

Kultuurimälestiste riiklik register asutati Vabariigi Valitsuse määrusega nr. 375 14. oktoobril 1994. Seda peetakse Muinsuskaitse-inspektsioonis elektroonilisel kandjal nende kultuurimälestiste kohta, mis on kultuuriministri määrusega kaitse alla võetud ja mille kohta on määrus avaldatud Riigi Teataja Lisas. Register võimaldab sisestada ja vaadelda põhimääruses nõutud järgmisi andmeid: nimetus, registreerimise number, asukoht, kinnistusraamatu ja maakatastri ning omaniku andmed, kirjeldus ja omandikitsendused. Registrit peab registripidaja.

Mälestiste kirjelduste hulka kuuluvad peale põhimääruses nõutavate andmete veel näiteks fotod, andmed fotode ja negatiivide asukoha kohta, viited arhiivile, kus asub lisamaterjali mälestise kohta jms. Kirjeldusi koostavad ekspertiisiosakonna töötajad.

Kaitse korraldamise andmed. Olemasolev süsteem lubab sisestada iga mälestise kohta kasutamise eritingimusi. Selle põhjal koostatakse omanikule kaitsekohustuse teatis. Andmeid inspekteerimiste ja mälestiste seisundi kohta ning omanikele tehtud ettekirjutusi lisavad peamiselt järelevalve osakonna töötajad, st. maakonna muinsuskaitseinspektorid.

Ühtekokku on kolme eespool viidatud kultuuriministri määruse alusel registrisse kantud 6542 arheoloogiamälestist (tabel).

Kaardid. Kõige olulisemaks tööloiguks on muististe asukoha-andmete kontrollimine ja kandmine kaartidele. Seni on kasutatud peamiselt majandite maakasutusplaane mõõtkavas 1:10000. 1997. aastal alustati üleminekut samasuguse mõõtkavaga rasterkaardile arvutis. Muinsuskaitseinspeksioon esitab andmed mälestiste kohta Eesti Kaardikeskusele, kus need kantakse Eesti baaskaardile (M 1:50000) ja põhikaardile (M 1:20000). Mälestiste ja nende kaitsevööndite asukohtade kandmine Eesti aluskaartidele ja katastriplaanidele suurendab olulisel määral teabe levikut mälestiste kohta. Seda informatsiooni tuleb arvesse võtta maakondade, linnade ja valdade arengukavu ja planeeringuid koostades. Kaardimaterjali töötlemine arvutis võimaldab paindlikumalt reageerida muutustele maastikul või omandisuhetes. Vastavalt muinsuskaitseseadusele kantakse kinnismälestiste kitsenduste leevendused kaitsekohustuse teatise alusel kinnistusraamatusse. See aitab ennetada või vältida kaitsepiiranguid eiravaid ehitustöid või kinnisvaratehinguid, samuti võimaldab välja arvutada mälestiste pindala, maksustamishinna muutust ja maksusoodustuse määra.

Arvutikaardi koostamiseks kasutab Muinsuskaitseinspeksioon MapInfo Professional 4. 5 programmi ja 1:10000 mõõtkavas rasterkujus katastrikaarti. Käesolevaks ajaks on arvutikaardile kantud Harjumaa arheoloogiamälestised.

Eraldi kogu moodustavad linnuste geodeetilised plaanid mõõtkavas 1:500. Eestis registreeritud 130 linnusest on kaardistatud pooled, s. o. 65.

Õhufotoarheoloogia

Viimastel aastatel on Ida-Euroopa maades seoses sõjaliste piirangute vähenemise või kadumisega varasemast palju rohkem tähelepanu pööratud aerofotograafiale ehk arheoloogilisele õhuluurele. Eestis on seda pisteliselt kasutanud Valter Lang muinasasulate ja -põldude pildistamiseks. Teoreetilisel seminaril 1995. aastal Saksamaal said aerofotograafia-alast koolitust Heiki Valk ja Ain Mäesalu. Käesoleva artikli autoril oli võimalus täiendada praktilisi oskusi õhuluure vallas spetsiaalsetel kursustel Ungaris ja Poolas. Kuigi muististe laad ja loodusolud on neis maades Eestist erinevad, on aerofotograafia üheks võimalikuks kasutusala suuri maa-alasid hõlmavate projektide arheoloogiline eelluure. Seda arvestades, tehti 1997. aastal mitu lendu Tallinn–Tartu uue maantee trasside inspekteerimiseks, samuti muististe

väljaselgitamiseks. Peale selle tehti ka "ilupilte", s. t. jäädvustati efektsemaid vaateid mälestistest. Tulemuseks on ühtekokku tuhatkond aerofotot muinas- ja keskaegseist arheoloogia- ja ehitusmälestistest inspektsiooni arhiivis. Säilitatavad õhufotod tehti aprillis, mais ja oktoobris 1997, lennates kiirusega 120–200 km/h 150–400 m kõrgusel valdavalt madala päikese ajal. Lennud tehti AS Pakker neljakohalise lennukiga Cessna 172. Läbi avatud akna pildistas fotograaf Ain Avik Nikon FE kaameraga 35 mm Agfa Optima 100 filmile. Marsruudi ja objektid valis ning dubleerivad fotod tegi fotoaparaadiga Olympus Ants Kraut, konsultant oli Tanel Moora.

Fotodele talletatud informatsioon vajab enamasti veel kontrollimist traditsiooniliste, s. o. maapealsete meetoditega. Esialgu võib tõdeda, et lõuna- ja läänepoolsete maadega sarnaseid tulemusi Eesti maastiku õhuluurel loota ei ole. Meil on suhteliselt vähe niisuguseid muistiseliike, kus avastamata kontuurid ilmneksid taimekasvu kontrastsete erinevustena (inglise k. *cropmarks*).) Järelduste tegemiseks pinnase värvierinevuste järgi (*soilmarks*) tuleb aga väga täpselt tunda maastiku reljeefi ja mullastikku. Oluliselt kahandab aerofotoarheoloogia võimalusi asjaolu, et paljud põlised asustuskeskused on kaetud võsa ja metsaga. Ülesharitud aladel on huvipakkuvad paigad sageli maetud hiljuti kuhjatud kivihunnikute alla. Süstemaatilise pildistamisega sobivates valgusoludes võib siiski avastada muistseid põllusüsteeme ja asulakohti, samuti veealuseid objekte. Meie oludes on meetodi eeliseks õhust pildistatavate paikade eristamise ja kaardil lokaliseerimise lihtsus, võrreldes näiteks suurte põldude või mäestikealade õhuluurega.

Muinsuskaitse nõukogu

Muinsuskaitseinspektsiooni juures tegutseb alates 1994. aastast muinsuskaitse nõukogu, mille põhiülesandeks on mälestiste väärtuse hindamine ja ettepanekute tegemine kultuurimälestiseks tunnistamise, mälestiste kasutamise korra ja tingimuste küsimustes. Nõukogu juures tegutseb Muinsuskaitseinspektsiooni peadirektori moodustatud viis alalist ekspertnõukogu, nende hulgas 13-liikmeline arheoloogiamälestiste ekspertnõukogu. Sellesse kuuluvad diplomeeritud kutselised arheoloogid, kellel on pikaajalised teadus- ja muinsuskaitsealased töökogemused. Nõukogus on esindatud arheoloogilise uurimistöö ja arheoloogiliste leidude säilitamisega ning muististe kaitsega tegelevad kesksed asutused ja organisatsioonid: Ajaloo Instituut, Tartu Ülikool, muuseumid, kohalikud omavalitsused, Eesti Arheoloogiaselts ja Muinsuskaitseinspektsioon. Ekspertnõukogu

ülesandeks on ekspertarvamuse andmine arheoloogiamälestiseks tunnistamisel ja kaitsevööndi kehtestamisel, samuti kasutamispüüangute ja kitsenduste alaste vaidlusküsimuste arutamine ning lahendusettepanekute esitamine. Nõukogu vaatab läbi ja esitab oma seisukoha arheoloogiliste uurimis-, järelevalve ja inspekteerimislubade ning litsentside väljaandmise ning sellega seotud uurimisprogrammide kohta. Tema ülesannete hulka kuulub veel leiutasu määramine, mälestisele tekitatud kahju hindamine ja päästekaevamiste eelarveekspertiis, õigusaktide eelnõude ja metoodiliste juhendite läbivaatamine. Ekspertnõukogu käib kodukorra kohaselt koos vähemalt kaks, tavaliselt aga neli kuni kuus korda aastas. Selle tööd juhib liikmete poolt valitud esimees. Alates nõukogu moodustamisest on selleks arheoloogiadoktor Valter Lang.

Kaevamisaruanded. Nõukogu istungite peamiseks arutlusteemaks on olnud kaevamislubade väljaandmine. Alates 1994. aastast, kui lubade andmise ülesanne läks muinsuskaitseaduse alusel Ajaloo Instituudilt üle Riigi Muinsuskaitseametile, on välja antud ühtekokku 118 väljakaevamiste, 64 kaevetööde järelevalve ja 15 inspekteerimise luba 35 arheoloogile. Ekspertnõukogu ettepanekul on lubade väljaandmise tingimuseks kehtestatud järgmised nõuded: loa taotleja kvalifikatsioon, varasemate uurimistööde aruanded, uurimistööde finantseerimise, leidude konserveerimise ja kogudesse üleandmise tagatised, muistise algse ilme taastamine, konserveerimine, eksponeerimine või ala vabastamine pärast välitööde lõppu. Kaevamisaruannete esitamise kohustus on taganud nende vormistamise ja laekumise inspektsiooni arhiivi peamiselt enne järgmise hooaja algust. Alates 1994. aastast on esitatud 73 kaevamis-, 41 järelevalve- ja 14 inspektsiooniaruannet. Sellega on olulisel määral paranenud uurimistulemuste kättesaadavus nii teaduslikus kui ka muinsuskaitsealises töös.

Päästekaevamised

Eespool nimetatud 182 kaevamis- ja järelevalveloast on 132 antud avarii- ja päästekaevamisteks. Seega ületab nende tööde hulk oluliselt planeeritud teadusuuringuid, mille jaoks on antud 50 luba. Tegelikult tuleb mõlemal juhul kinnismälestis osaliselt või täielikult likvideerida. Kuna selline tendents näib pigem kasvavat kui kahanevat, tuleks senisest enam pöörata tähelepanu päästekaevamiste tulemuste teaduslikule läbitöötamisele ja nende põhjal üldistavate uurimistööde koostamisele.

Arheoloogiamälestisena vajab ja väärrib kaitsmist ka kultuurkiht. Pealegi on kultuurkihi mõiste viimasel aastakümnel tunduvalt laienenud (näiteks uusaegsed kihid küla- ja mõisakeskustes ning linnade muinsuskaitsealadel, kirikuaiad, laevavrakid ja veealused rajatised).

Usaldusmehed

Tulemuslik arheoloogiamälestiste kaitse ei ole mõeldav ilma rahva laiema huvi ja toetuseta. Selle tõdemuseni jõuti 1930. aastate teisel poolel, mil valmistati ette muinasvarade kaitse seaduse uut eelnõu. 1936. aastal vastu võetud seadusega loodigi alus maakonna muinsushooldajate ja muinsuskaitse usaldusmeeste võrgule. Selle lagunemist neljakümnen datel aastatel hindas Vello Lõugas muististele suuremaks kahjuks kui otsest hävitustööd sõjas või kollektiviseerimisel. Hilisemad kaitsevolinikud ja ühiskondlikud inspektorid täitsid neid rolle nõukogude-aegsetes oludes. 1994. aasta seadusega taastati muinsuskaitse usaldusmeeste institutsioon ning nende tegevuse korraldamine anti Muinsuskaitseameti pädevusse. Maakonna muinsushooldaja auametist on tänaseks saanud riiklik muinsuskaitseinspektor. Usaldusmeeste võrk laiemas ulatuses ootab veel täpsemat määratlemist. Muinsuskaitse usaldusmeeste tõendeid, mis annavad selle esitajale ka õiguse mälestisi kontrollida ja neid ohustavaid töid peatada, on seni välja antud 35. Rõõmustav on, et 32 tõendi omanikku on kutselised arheoloogid või arheoloogiaüliõpilased. See asjaolu ja ka käesolev ühisväljaanne annavad lootust, et muinasteadlaste ja muinsukaitsjate ühine hool meie kodumaa muististe pärast kestab.

Kirjandus

Arheoloogiapärandi kaitse Euroopa konventsioon. – Riigi Teataja II, 1996, 36/37, 134.

Kultuurimälestiseks tunnistamine. Kultuuriministri 27. 07. 1998. a. määrus nr. 20. Arheoloogiamälestised Harju maakonnas. – Riigi Teataja Lisa (ilmumisel).

Kultuurimälestiseks tunnistamine. Kultuuriministri 01. 09. 1997. a. määrus nr. 59 (arheoloogiamälestised Hiiu, Ida-Viru, Jõgeva, Järva, Lääne, Lääne-Viru, Põlva, Pärnu, Rapla, Saare, Viljandi ja Võru maakonnas). – Riigi Teataja Lisa, 1997, 169–171, 954.

Kultuurimälestiseks tunnistamine. Kultuuriministri 30. 08. 1996. a. määrus nr. 10 (arheoloogiamälestised Tallinnas). – Riigi Teataja Lisa, 1997, 5, 27.

Kultuurimälestiste riikliku registri põhimäärus. Vabariigi Valitsuse

14. 10. 1994. a. määrus nr. 375. – Riigi Teataja I, 1994, 71, 1230.

Kultuuriväärtusega leiu eest leidjale tasu maksmise kord. Vabariigi Valitsuse 29. 12. 1994. a. määrus nr. 493. – Riigi Teataja I, 1995, 4, 37; 1996, 41, 798.

Muinsuskaitse nõukogu põhimäärus. Muinsuskaitse nõukogu koosseis. Kultuuri- ja haridusministri 28. 04. 1994. a. määrus nr. 7. – Riigi Teataja Lisa, 1994, 34.

Muinsuskaitseameti ümberkorraldamine. Vabariigi Valitsuse 23. 10. 1997. a. korraldus nr. 787-k. – Riigi Teataja I, 1997, 76, 1298.

Muinsuskaitseinspektsiooni põhimääruse, struktuuri ja koosseisu kinnitamine. Kultuuriministri 10. 12. 1997. a. määrus nr. 77. – Riigi Teataja Lisa, 1998, 34/35, 180.

Muinsuskaitse seadus. – Riigi Teataja I, 1994, 24, 391; 1996, 49, 953; 86, 1538; 1997, 93, 1559.

Rebala muinsuskaitseala põhimääruse ja piiride kinnitamine. Vabariigi Valitsuse 10. 02. 1992. a. määrus nr. 30. – Riigi Teataja I, 1998, 17, 270.

Riigi Muinsuskaitseameti moodustamine. Vabariigi Valitsuse 16. 07. 1993. a. määrus nr. 226. – Riigi Teataja I, 1993, 52, 727.

Uppunud laevade ja nende riismete (vrakkide) uurimise, ülestõstmise ja kaitse korraldamine. Vabariigi Valitsuse 26. 07. 1994. a. määrus nr. 271. – Riigi Teataja I, 1994, 56, 953.

ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS AND THE STATE SYSTEM OF PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE

Ants KRAUT

The Board of Antiquities

The Central Board of Antiquities was established in 1993 (since 1997 the Board of Antiquities). This was the first central government agency regulating the protection of heritage in the post-war times. Its main tasks are the supervision of cultural heritage and

the reserves, keeping the national register of cultural heritage and the revision of the applications for the export of culturally valuable items. The Board also organizes the use of the means from the Estimates for the care and restoration of monuments.

Legislation

The foundation of the protection of the heritage is laid by legal acts prepared and adopted on the base of the law of the ancient monument protection. Besides these, the protection of monuments is regulated by five international conventions, ratified in the Estonian Parliament. Numerous decrees of the Government of the Republic regulate the process of taking the monument under protection, the appointment of subscriptions, favours and finders' rewards, licensing of the occupations (including archaeological research, conservation and restoring) and underwater archaeology. Special mention should be made about the formation of heritage reserves in eleven historical urban centres (Tallinn, Tartu, Pärnu, Viljandi, Valga, Võru, Rakvere, Paide, Haapsalu, Kuressaare and Lihula) and in the parish of Jõelähtme in the years 1995-1998 by the decrees of the Government.

The reserve in Rebala

The Government sanctioned the new statute and borders of the Rebala reserve on Feb. 10, 1998. Saha, Kallavere, Ülgase, Parasmäe and Kostivere were annexed to the reserve. The restrictions were established to the activities on the territory of the reserve, and the functions of the state and the local authorities were prescribed. The reserve, which was first founded to bar the extension of the phosphorite quarries of Maardu, acquired now, by annexing these villages, its natural limits and necessary rights. Protection of the Rebala reserve is organized by the Board of Antiquities and the Jõelähtme parish administration.

The Malta Convention

The protection of archaeological heritage in Europe is regulated by the international Malta, or Valletta, Convention, accepted by the members of the European Community in 1992. The Republic of Estonia signed this convention in Strasbourg, May 3, 1996, and the Parliament ratified it on October 23 of the same year. The legislation of Estonia and the national system of the heritage protection are generally in accordance with the Convention and do not need great changes. On the basis of the convention, the use of metal detectors and underwater archaeology should be additionally regulated. Scientific research work and guaranteeing of the standard of preservation and displaying of the finds, as well as the care and conservation of monuments need additional finances from the state. The compensation to the owners for the restrictions of the use of immovable monuments still lack finances, and the same is valid about the compensation for suspension of works.

Archaeological monuments

According to the law, archaeological monuments form one of the five categories of monuments. They are prehistoric and medieval settlement sites, hill-forts, refuges, cult

sites, burial sites, ancient fields, tracks, bridges, harbour places, underwater constructions, sites connected with manufacturing, and archaeological finds.

Database of monuments

The information at the Board of Antiquities can be divided into two closely connected groups. The first of these consists of customary records, maps, files, etc., the other of electronic record and the information system based on it in the computer of the Board of Antiquities. The substantial and legal importance of the second differ from the first as it forms a part of national data.

Records. Records have been established for every monument. One of the most important documents in the records is the scientific description of archaeological monument – compiled by a diplomaed archaeologist and containing the description of the state of the monument, investigation history, demands for protection and location maps. On the basis of the scientific description, the borders of the monument and the restrictions of the use of the monument are determined in the contract of protection with the landowner. Scientific descriptions of archaeological monuments have been compiled since 1970, in total (i.e.% of protected monuments). In addition to these, descriptions concern monuments, which have been destroyed or excavated after describing. Within the past five years, twelve archaeologists have compiled 260 scientific descriptions, 152 of them concerning recently discovered monuments.

Photo-collection of the monuments. The total of 8634 black-and white negatives have been taken, and two 13x18 cm positives made of each, mainly in the years 1970-1994. Since 1995, 9x12 cm colour photos are used. For prolonged preservation and easier use of photos, it is intended to begin to record and store them in a digital form.

Information system. The creation of the electronic information system of heritage protection, "Muinas", began in 1992. Information system consists of three parts, related to each other: the national record of cultural heritage, the descriptions of the monuments and the data necessary for organizing the protection of monuments.

The national record of cultural heritage is kept by the Board of Antiquities on an electronic carrier. It contains list of monuments taken under protection with the decree of the Minister of Cultural Affairs which is published in the Riigi Teataja Lisa (Annex to the State Gazette). The record makes it possible to use the data required in the statute: name, number of registration, location, information about the owner and from the cadastre and the register of real estate, description and restrictions of ownership.

The description of monument must contain, in addition to the information required in the statute, also information about the location of photos and negatives, about archives containing additional information about the monument, etc. The descriptions are compiled by the workers of the division of expertise.

Data for organizing protection. The present system permits to insert prescriptions of exploitation for every monument. On the basis of these, the contract of protection with landowners is compiled. Information about inspections, the state of monuments and the prescriptions to the owners is mainly inserted by the workers of the division of supervision, i.e. county inspectors for protection of heritage. The record of archaeological heritage contains 6542 monuments.

Maps. Hitherto, mostly land-use maps of collective farms are used, with the scale 1:10000. In 1997, the transition began to the screen map of the same scale in the

computer. The Board of Antiquities submits data about monuments to the Estonian Map Centre, where they will be entered on the base map of Estonia (1:50000) and main map (1:20000). Marking the monuments and their protection zones on base maps and cadastre maps favours the spreading of information about them. This information must be taken into account when planning the development of counties, towns and parishes. For the compilation of the computer map, the Board of Antiquities applies MapInfo Professional 4.5 programme and the cadastre map in screen form, scaled 1:10000. Hitherto, archaeological monuments of Harjumaa have been mapped in the computer.

Another collection consists of geodetic plans of hill-forts, scaled 1:500. Half of the hill-forts registered in Estonia, i.e. 65 of 130, are mapped.

Aerial archaeology

In recent years, due to abatement or abrogation of military restrictions, aerial photography has deserved more attention in the countries of Eastern Europe. In Estonia it has been used sporadically, e.g. for photographing prehistoric settlement sites and ancient fields. It could also be applied for preliminary archaeological reconnaissance of the territories of extensive projects. In view of that, several flights were performed in 1997 to inspect the routes of the new Tallinn – Tartu highway, as well as to discover new monuments.

The information on the photographs (about 1000 aerial photos in total) must be checked up on the terrain by traditional methods. For the present, it can be said that no results equalling those in southern and western countries can be expected in aerial reconnaissance of Estonian territory. We have comparatively few monuments where undiscovered contours might come to light in crop-marks. To drive conclusions on the basis of soil-marks, the relief of the terrain and soils must be familiar to the detail. The possibilities of aerial archaeology are reduced by the fact that many ancient settlement centres are covered by brushwood and forest. In the tilled areas the places of interest are often buried under recently piled stones. Still, ancient field systems, settlement sites and underwater objects can be discovered by systematic photographing in favourable light conditions.

Council of heritage

Since 1994, council of heritage operates by the Board of Antiquities. Its task is to estimate the value of monuments and make proposals about declaring them cultural heritage, and about rules and restrictions of the use of monuments. Five expertise councils, formed by the General Director of the Board of Antiquities, act by the Council of heritage, among them the council for archaeology with 13 members. The council for archaeology consists of professional archaeologists with prolonged experience of scientific research and protection of heritage. The task of the council for archaeology is to motion the determination of archaeological monuments and protection zones, to discuss controversies in establishing restrictions for using monuments and propose solutions for them. The council examines the applications for research, supervision and inspection permits and licenses and the research programs connected with them, and presents its position about them. Determining of finder's rewards, estimating of damage done to monuments and budget expertise of rescue excavations, as well as reviewing the projects of legal acts and methodological instructions also belong among the tasks of the council. The council also issues excavation permits. 118 excavation permits, 64 supervision

permits and 15 inspection permits have been issued to 35 archaeologists since 1994. At the proposal of the expert council, stipulations were established for issuing the permits: qualification of the applicant, reports of former research works, vouchers for financing the research, conservation and transferring to the collections of the finds, restoration of the original appearance, conservation or exhibiting of the monument, or discharging the site for construction after the end of field works. The obligation to hand over the excavation reports has secured their completion and arrival in the archives of the Board of Antiquities mostly before the beginning of next season.

Rescue excavations

132 of the 182 excavation and supervision permits have been issued for rescue excavations. The amount of these works considerably exceeds the number of planned research works. In both cases the monument must be partly or completely disposed of. As the tendency seems to increase, more attention should be paid to scientific elaboration of the results of rescue excavations, and to compilation of thorough treatises. Cultural layer also needs and deserves protection as an archaeological monument. Moreover, the concept of cultural layer has broadened considerably within the past decade (e.g. modern layers in village and estate centres and in the protection zones of towns, churchyards, wrecks of ships and underwater constructions).

Trustees

With the law of 1994 the institution of trustees was restored and the regulation of their activities was submitted to the National Board of Antiquities. The honorary post of the heritage warden of the county has now become public inspector of cultural heritage. 35 certificates of trustees of heritage protection have been issued, granting their bearer the right to inspect monuments and stop the works endangering them. 32 of the bearers of such certificates are professional archaeologists or students of archaeology.

LÜHENDID – ABBREVIATIONS – ABKÜRZUNGEN

AI – Ajaloo Instituut – Institute of History – Institut für Geschichte

AM – Eesti Ajaloomuuseum – History Museum of Estonia – Estnisches Historisches Museum

HMK – Harjumaa Muuseum – Museum of Harjumaa

LAM – Läti Ajaloomuuseum – History Museum of Latvia

MI – Muisuskaitseinspektsioon – Board of Antiquities

NLM – Narva Linnamuuseum – Museum of Narva

PÄMu – Pärnu Muuseum – Museum of Pärnu

SM – Saaremaa Muuseum – Museum of Saaremaa

Ta – Tartu Ülikooli Zooloogia ja Botaanika Instituut – Institute of Zoology and Botany, University of Tartu

Tln – Geoloogia Instituut – Institute of Geology

TÜ – Tartu Ülikool – University of Tartu

ViM – Viljandi Muuseum – Museum of Viljandi